

»Sampo-eepos».

MATTI KUUSI: *Sampo-eepos*. Typologinen analyysi. — Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia 96. Helsinki 1949. 367 sivua.

Vuonna 1818, joulukuun 12. päivänä, tapahtui Upsalan yliopistossa väitöstilaisuus, jossa respondenttina oli K. A. Gottlund. Hänen väitös-kirjassaan »De proverbiis Fennicis» julkaistiin ensimmäistä kertaa tarina — *Mythus*, kuten Gottlund sanoo — sammosta (*Samma*) ja myös sen selitysyritys: »Tämä myytti kenties viittaa siihen, mitä Hesiodus kertoo Pandorasta ja hänen lippaastaan.»

Sen jälkeen on arkistoihin karttunut suuri määrä sammosta kertovia runoja ja useiden sukupolvien tutkijoita on kiehtonut salaperäisen sammon ja salaperäisten Sampo-runojen arvoitus alkaen Gottlundista, Topelius vanhemmasta, Lönnrotista, Europaeuksesta, Castrénista, Jacob Grimmistä ja päättyen lukuisten välivaiheitten kautta Krohniin, Setälään, Harvaan, Tarkiaiseen ja vieläkin nuorempiin tiedemiehiin. Laajimmin ovat asiasta kirjoittaneet Kaarle Krohn ja E. N. Setälä. Kaarle Krohnin viimeisin, vuonna 1927 julkaistu Sampo-runoston tutkimus käsittää 134 sivua, E. N. Setälän monumentaalinen »Sammon arvoitus» (1932) kokonaista 651 sivua. Uno Harvan »Sammon ryöstö» (1943) on sekin, kaikessa kansanomaisuudessaan, verraten perusteellinen teos. Kun siis Sampo-runostoa on tähän mennessä käsitelty tuhansilla sivuilla, voi herätä epäily, onko tutkijan ollut syytä nyt uudelleen ottaa tarkastelunsa kohteeksi aineisto, joka niin monesti varhemmin on ollut esillä. En kuitenkaan epäile sanoa: tohtori Matti Kuusella on ollut hyvät syyt tarttua tähän aiheeseen. Aihe ei suinkaan ole loppuun puitu.

Tekijä huomauttaa (s. 311), että tähänastisia tutkijoita on askarruttanut kolme Sampo-runostoa koskevaa ongelmaa: Missä ja milloin sampo-runot ovat syntyneet? Ovatko sampo, Väinämöinen, Pohjola ym. runojen aiheet peräisin uskomusten vai historian piiristä? Mikä on sampo-runojen keskinäinen suhde? »Sampo-epoksen» tekijää kiinnostaa lähinnä juuri kolmas näistä perusongelmista, joka on tähän mennessä saanut vähiten huomiota osakseen; hän keskittyy siis probleemiin, onko tiettyjen sankarirunojen esiintymistä laajojen eepillisten kokonaisuuksien puitteissa pidettävä alkuperäisenä, suhteellisesti varhaisena vai myöhäisenä ilmiönä. Lyhimmittäin sanottuna: onko olemassa tai onko ollut olemassa sampo-eeposta?

Kun teoksen kysymyksenasettelu on tämä, tuntuu ehkä ensi katsannolla oudolta, että tekijä jo kirjan nimen määrätessään on edellyttänyt tällaisen eepoksen olemassaolon, että hän jo johdannossa puhuu »Sampo-eepoksesta», jolla hän sanoo tarkoittavansa »eepillistä kokonaisuutta, jonka muodostaa viisi muinaissuomalaista runoa» (Maailmansynty-runo, Sammontaonta-runo, Sammonryöstö-runo, Kilpakosinta-runo ja Kultaneito-runo). Ei nimittäin ole ilman muuta selvää se, että ns. Samporunot todella olisivat jossakin vaiheessa ryhmittyneet niin kiinteäksi kokonaisuudeksi, että eepos-nimitystä voitaisiin käyttää — tekijällä itselläänkin on monia varauksia tässä suhteessa. Tekijän menettelyä voitaneen kuitenkin puolustaa sillä, että teoksen eri luvut ovat ikäänkuin rinnakkaisia; jopa tekijä sivulla 18 kehottaa lukijaa aloittamaan teokseen syventymisen sen loppupuoliskolta — ehkäpä erikoislaatuinen, mutta hyvä ja hyödyllinen kehoitus, kun otetaan huomioon alku- ja keskiosan vaikeaselkoisuus sen omalaatuisen lyhennys- ja lähdemerkintäjärjestelmän vuoksi, mikä vaatii lukijalta paitsi aikaa myös tavallista parempaa muistia.

Tekijä ilmoittaa käyttävänsä teoksessaan E. N. Setälän viitoittamaa typologista tutkimusmenetelmää. Lukija havaitsee kuitenkin helposti, että tekijä on ehkä lähtenyt Setälän menetelmän pohjalta, mutta joutunut — pakostakin — operoimaan etupäässä tavanomaisella maantieteellis-historiallisella metodilla, kuten on luonnollista; ja itse asiassahan typologinen menetelmä lähinnä vain nimeltään poikkeaa maantieteellis-historiallisesta menetelmästä, mikäli on kysymys jälkimmäisen uusimmasta soveltamisesta (esim. Walter Anderson!).

Teoksen »typologinen analyysi» jakaantuu kahteen laajaan osaan, redaktioanalyysiin ja eeposanalyysiin, joista edellinen vastaa lähinnä toisintoluettelo — vaikka toisinto-sanaa käytetäänkin käsitykseni mukaan harhauttavasti aikaisemmin tunnetusta merkityksestä poikkeavasti — ja eeposanalyysi taas vastaa entisten runontutkimusten säeluettelo; koska tekijällä on ollut tavattoman laaja säemäärä analysoitavanaan, so. yli 40,000 säettä, on säeluettelon sijaan ollut pakko keksiä supistelma, joka kuitenkin antaa varsin selvän kuvan kunkin »eepoksen» runon yleisestä sisällyksestä ja myös yksityiskohdista vivahduksineen ja variaatioineen. Epäilemättä tällainen supistelma on vain säeluettelon korvike; vastoin tekijää katsoisin, että yleisesti käytetty varsinainen säeluettelo olisi havainnollisempi ja tarjoaisi myös paremmat tarkistusmahdollisuudet. Mutta sellaisen sisällyttäminen tähän teokseen olisi kuitenkin aiheuttanut suuria kustannuksia ja paisuttanut teoksen suhteettoman laajaksi.

Teoksen ensimmäisessä osassa pyritään ryhmittämään saman redaktiotunnuksen alle typologisesti enemmän tai vähemmän identtiset »toisinnot». Siten on esim. pohjoisella runoalueella Da- eli Kettus-redaktio, I- eli Kieleväis-redaktio, K- eli Karjalais-redaktio, M- eli Malis-redaktio; näistä esimerkeistä näkyy, että tekijä antaa redaktioille nimet jonkun niihin sisältyvän toisinnon merkittävän laulajan mukaan ja myös, lyhyiden vuoksi, tunnuskirjaimet (esim. I), joita sitten käytetään myöhemmin tekstissä. Yksityinen I-redaktioon kuuluva »toisinto» merkitään

pienillä kirjaimilla (esim. I a). Menetelmä säästää runsaasti tilaa ja on itse asiassa havainnollinen, kunhan siihen tarkasti perehtyy. Ne redaktiot, joiden toisinnot olen tarkistanut, ovat nähdäkseni harkiten määritettyjä, jos kohta vaikeita rajatapauksia — kuten tekijä myöntää — on runsaasti. Tästä harkiten suoritetusta määrityksestä huolimatta voidaan eräiden »redaktioiden» (esim. T-redaktion) yhteydessä kysyä, olisiko ollut viisaampaa jaoittaa ne pienempiin osasiin, siksi paljon toisistaan poikkeavia ovat toisintojen piirteet. Tämä on kuitenkin makuasia. Sensijaan en ole aina voinut yhtyä tekijään, kun hän sijoittaa joihinkin redaktioihin muutamasaikaisia katkelmia, jotka itse asiassa voivat kuulua vallan muihin runoyhteyksiin.

Teoksen toisen pääosan muodostaa 214-sivuinen luku »Eeposanalyysi». Tekijä käsittelee siinä aluksi kaikkien »eepoksen» runojen yhteisiä ominaisuuksia. Ensimmäiseksi suoritetaan laajahko, hyvin ansiokas tyylilälysi ja sijoitetaan runot eräänlaiseen »virheettömyys- ja koristeellisuusjärjestykseen». Luku on yleisessäkin mielessä antoisa. Samaa voidaan sanoa luvusta, jonka pykälissä eritellään runojen »klišeet», eräänlaiset stereotyyppiset runokuvat, joita voidaan käyttää yhä uusissa yhteyksissä eri runoissa. Niinikään käsitellään sangen laajasti Sampo-runoston nimistöä ja terminologiaa sekä vihdoin *sampo*-sanaa muunnoksineen. Kun otetaan huomioon, että aikaisemmat tutkijat ovat lähinnä pohdiskelleet juuri *sampo*-sanana käsitteen arvoitusta, herättää huomiota, että tekijä uhraa vain viisi sivua sen käsitteeseen eikä pyrikään tuomaan omaa selitystään lukuisten entisten joukkoon; käy selväksi, miten hänen probleeminsa ovat tähänastisten tutkijain problemeista poikkeavat.

Tutustettuaan lukijan yleisainekseen tekijä siirtyy yksityisiin runokokonaisuuksiin ja käy ne kohta kohdalta kriittisesti läpi. Tehtävä on vaatinut suurta kärsivällisyyttä useiden vuosien aikana. Vastainen tutkimus joutuu epäilemättä alati turvautumaan tähän verrattomaan lähteeseen. Deskriptiivisen osan päättää jo itse ideana oiva luettelo niistä Sampo-runoston säkeistä, joilla on vastineita länsisuomalaisessa runotossa, sananlaskuissa ja arvoituksissa; jo tällaisen luettelon olemassaolo on omiaan kumoamaan niiden tutkijain käsitykset, jotka epäilevät kertovien runojemme länsisuomalaisperäisyyttä. Niinikään luetellaan melkoinen joukko Sampo-runostoon sisältyviä länsisuomalaisia sanoja. Näiden lukujen jälkeen on liitetty eksaktinen Samporuno-redaktioiden »läntisyysindeksi».

Teoksen deskriptioon sisältyy runsaasti kannanottoja, jopa pikku tutkielmia. Mutta esitetystä materiaalista vedetään kuitenkin tiukat johtopäätökset vasta kolmannessa jaksossa, jonka nimi on »Sampo-runoston synty- ja kehityshistorian ongelmia». Kuten mainitsin, tekijän tavoitteena on ollut laajoilla analyyseillaan päästä selvytyteen eri Sampo-runojen keskinäisestä suhteesta. Selostettuaan lyhyesti yksitoista tutkijaimme vastausta kysymykseen: »Onko laajain eepillisten kokonaisuuksien esiintyminen Karjalassa primäärinen vai sekundäärinen ilmiö?» — toiset tutkijat ovat kannattaneet koostumisteoriaa, toiset yhtenäiseeposteoriaa —, tekijä päätyy omaan varovaisesti muotoiltuun vastaukseensa: Sampo-eepokseksi sanan ahtaassa mielessä voidaan nimittää vain »careelista»

kosintaeposta, joka on selvästi uudestirunoilua — tuntematon karjalainen runoilija on järjestänyt vapaasti aineistonsa; »austraalinen» ja »boreaalinen» Sampo-runosto edustavat sensijaan vasta eeposkehityksen varhaisastetta: niitä esitetään kahtena sikermänä: 1) Maailmansynty-runo + Sammon taonta-runo + Sammon ryöstö-runo sekä 2) Kilpakosinta-runo ja Kultaneito-runo. Siirtymissä runosta toiseen ovat pihtien pitämät yhä näkyvissä. Teoksensa viimeisillä sivuilla tekijä vielä esittää »austraalisen», »boreaalisen» ja »careelisen» 'kantajuonen' takana olettamansa varhaiskehityksen kulun; koko Sampo-runoston alkusoluna hän pitää Pohjolaan tehdystä ryöstöretkestä kertovaa tarinaa.

Vaikka olen viipynyt näin pitkälti teoksen sisällyksen selostuksessa, olen joutunut pahasti pelkistämään teoksen tärkeimpiäkin piirteitä. Moiniin sivutuloksiin en ole voinut puuttua. Sillä on sanottava, että tekijä on taidokas keskitetyn sanonnan käyttelijä: osuvilla, lyhyillä viitteillä hän kykenee laajasta aineistostaan havainnollistamaan olennaisen. Asian laadusta johtuu, ettei lukija läheskään kaikissa kohdissa voi vakuuttua hänen tulostensa yleispätevyydestä — mutta varsinaisiin hypoteeseihin hän turvautuu verraten harvoin. Hänellä on tarpeeksi mielikuvitusta kombinaatioiden tekoon, mutta myös hillitsevää kritiikkiä.

Teos osoittaa toisaalta, mitä suuriakin näköaloja suomalainen kansanrunoryhmä voi avata tutkijalleen; se paljastaa toisaalta, miten varhaisten kirjallisten toisintojen ja ulkomaisen vertailuaineiston puute tai tuntemattomuus asettavat tutkijalle ylipääsemättömiä esteitä. Vaikka tekijä tätä yksipuolista materiaaliaan tunnontarkasti seulo, hänen on ollut pakko päätyä vain todennäköisyyksiin; tämän hän itse elävästi tajuaa myöntäessään, etteivät tulokset voi olla riidattoman lopullisia ja kumoamattomia. Tässä yhteydessä voidaan todeta, miten paljon helpompi aihe olisi ollut juuri Matti Kuusen tapaisen tunnontarkan tutkijan työkentäksi esim. Luojan virsi -sikermä; sen kaikille detaljeille on löydettävissä ulkomaisia vastineita ja sen koostuminen yksinäisrunoista, jopa suorasanaisista legendoista »eepokseksi» suomalaisella pohjalla voidaan todeta mitä selvimmin.

Vaikka voinkin mielihyvin todeta tekijän tutkimuksessaan perin pohjin käyttäneen hyväkseen laajan materiaalsina tarjoamat mahdollisuudet ja tehneen niistä johtopäätökset, joihin suurin piirtein saattaa yhtyä, hän ei ole välttänyt eräitä kompastuksia; tässä yhteydessä viitataan vain eräihin tällaisiin kauneusvirheisiin. Sivulla 14 tekijä väittää, että tähänastiset Sampo-runoston tutkijat olisivat käyttelleet toisintoaineistoa »analysoimattomana massana; alueellisten normaalityyppien välisten 'enemmistövaalien' ja 'kauneuskilpailujen' pohjalta on uskoteltu päästävän suoraan alkumuotoon.» Tässä lauseessa, joka ensiksikin monessa suhteessa on liioitteleva — ja samantapaiseen poleemiseen liioitteluun tekijä erehtyy joskus muulloinkin — on tehty aikaisemmille tutkijoille sulaa vääryyttä; kun muistamme Kaarle Krohnin lauseen: »Ei ole tarpeen eikä edes syytä kaikkia esitöitensä painoa varten valmistaa» (Kalevalakysymyksiä 51), voimme edellyttää, etteivät varhemmat tutkijat pitäneet tapanaan käsitellä aineistoaan »analysoimattomana massana», vaan tukeutuivat laajoihin analyysiin, joita he kuitenkin

eivät julkaisseet. Sivulla 314 lausutaan, että Julius Krohn yritti pakottaa suomalaisen aineiston Steinthalin, Benfeyn ym. uudenaikaisten tutkijain valamiin teorian muotteihin. Näiden tutkijain merkitys Julius Krohnin teorialle oli kuitenkin vähäinen; tässä yhteydessä olisi ollut syytä puhua pikemminkin darwinismista, evolutionismista, positivismista, jolloin Julius Krohnin tieteellinen maailmankatsomus olisi tullut paremmin valaistuksi. Kaarle Krohnin yhteydessä (s. 316) ei sensijaan puhuta mitään tämän tutkijan oppi-isistä, vaikka siihen olisi syytä; onhan Krohn itse lausunut olevansa kiitollisuudenvelassa esim. samaiselle A. Heuslerille, jonka teorioita Kuusi ahkeraan siteerailee. Jouko Hautalan teoria tuskin on, kuten tekijä näyttää käsittävän, Wolfin ja Lachmannin teorian edelleenkehittymä, vaan näistä riippumatta luotu.

Vaikka en olekaan spesialisti asutushistorian alalla, minusta tuntuu a priori selvältä, että tekijä panee liiaksi painoa Vienan asutuskysymyksiä käsitellessään Suomesta-siirtymiseen; en saata uskoa, että asukkaat siirtyivät tyhjiöön, vaan tyypillisinä uudisasukkaina aikaisemman asutuksen lomaan. Tekijä tähdentää yhä uudestaan, että runojen levämishistorian avainsana on asutus eikä vaellus. Tämä teoria, joka tietysti osaksi pitää paikkansa, on kuitenkin yksipuolinen; runon mutkaton pitäjistä pitäjään vaeltaminen on sekin aivan luonnollista. Tekijän teorian yksipuolinen soveltaminen vie monesti in absurdum; esim. s. 48: »Surkastuneenakin N [= Nesteris-redaktio] on mitä kiintoisin redaktio, johon Nousia Venäläisen tietä pohjoiseen, kenties myös etelään vaeltaneet AC-laulajat ovat kerrostaneet mitä eri-ikäisintä ainesta.» Näin mekkaanista ajattelua olisin tuskin tekijältä odottanut.

Sivulla 44 arvellaan Malisten runoperinteen olevan alkuperältään hailuotolaista, mikä tietenkin on mahdollista, koska Maliset lienevät sukuisin tuosta saaresta; mutta kun lisäksi arvellaan, että sen erikoisasema saa selityksensä Hailuodon erillisestä asemasta ja tällaisen säilymisen vahvistukseksi tuodaan niin eriarvoisia esimerkkejä kuin Islannin Eddarunoston säilyminen, samoin Mantšinsaaren härkäuhrien säilyminen näiden seutujen saarellisen eristyneisyyden vuoksi, isketään harhaan: härkäuhrithan säilyivät näihin aikoihin asti esim. Suistamalla, joka ei ole saari, ja monin paikoin Inkerissä.

Sivuilla 145—146 esitetään ainoa tieto siitä, että Sampo-runostoa olisi laulettu kylvösanojen jälkeen kevät- ja syyskylvöjä tehtäessä. Tämä Sampo-runoston rituaalinen funktio on kyllä erittäin tähdellinen; tekijä tyytyy kuitenkin viittaamaan vain Väinö Salmisen »perusteluun», itse asiassa hypoteesiin, joka Salmisen teoksessa kuuluu kaikessa lakonisuuudessaan näin: »Tietysti sellaisissa ilotilaisuuksissa [ukonvakoissa] myös laulettiin.» Asiaan olisi sietänyt kiinnittää huomiota paljon enemmän.

Sivulla 338 esitetty teoria Sammontaonta-runon korvautumisesta Veneenveisto-runolla on heikosti perusteltu, mutta kyllä mahdollinen. Tätä oletusta kehitetään edelleen sivulla 355. Sivulla 79 käsitellään verraten laajasti muodatta toisintoa, joka — kuten tekijä myöntää — on kokoonpano. Nähdäkseni sillä ei ole mitään todistusarvoa ja se olisi ollut syytä eliminoida pois. Sivulla 84 on toisinto, joka niinkään on

pelkkä kokoonpano (v. Beckerin laatima osaksi Gananderin pohjalla). Eräitä muitakin vastaavanlaisia lähdekritiikin riittämättömyyttä osoittavia kohtia voisi luetella. Sivulla 32 mainitaan Topelius vanhemman saaneen runotoisintonsa unkarilaiselta Regulylta; Topelius oli kuitenkin jo kuollut, kun Reguly vv. 1839—41 oleskeli maassamme. Sivulla 147 väitetään Topelius vanhemman selittäneen *sampo*-sanan kanteleeksi; selittäjä oli kuitenkin Keckman.

Käsitykseni Matti Kuusen teoksesta on positiivinen. Teos on pitkäaikaisen ja tunnontarkan tutkimustyön tulos. Se on kirjoitettu älykkäästi ja kiihottomasti, realiteetteihin nojautuen ja aineksen laadusta johtuvat rajoitukset nöyrästi tunnustaen. Tekijän typologiseksi nimitämää metodia on sovellettu johdonmukaisesti. Tulokset, niin päätulokset kuin lukuisat sivutulokset ovat monessa suhteessa tieteelle uusia uria aukovia. Huomionarvoisena pidän myös, että tekijä ei ole tyytynyt polkemaan entisiä uria niin sanoakseni teknillisessä suhteessa, vaan on luonut oman järjestelmän, joka, niin vaikeatajuiselta kuin se pintapuolisesti katsoen vaikuttaakin, on käytännöllinen ja antaa hyvän yleiskatsauksen käytetystä materiaalista.

MARTTI HAAVIO